

TÜRKİYE'DE ZİRAİ NÜFUS VE YERLEŞME

Orhan TÜRKAY
İktisat Asistanı

I. GİRİŞ

Türkiye toprakları eli atmış milyon insanı besler, diyenler vardır. Bunlar bu inançlarının temelini göstermek için parmaklarını Türkiye'nin doğusuna, Muş Ovası'na, uzatırlar, bugün ekilemeyen bir hayli toprağın insan beklediğini ispata çalışırlar.

İyimserliklerini paylaşmak mümkün olmalıydı. Fakat son yıllarda kendilerini daha kuvvetle duyuran bazı gerçekler buna engel oluyor.

Bu incelemede ilkin, geçimlerini her şeyden önce topraktan, tabiat-tan çıkaran insanların yani ziraî nüfusumuzun bazı özelliklerini tesbite sonra da bu özelliklere bakarak önümüzdeki yılların bizim için neler hazırladığını kestirmeğe çalışacağız.

II. ZİRAİ NÜFUS NEDİR?

Ziraî nüfus geçimini ziraattan çıkaran insanların bütünüdür. Ziraî nüfusu bu şekilde tarif etmeğe çalışmak hiçbir şey ifade etmez. Çünkü ziraatın ne olduğu açıkça bilinen bir şey değildir. Gerçi ana fikir etrafında tam bir fikir birliği vardır ama teferruata inildimi görüş ayrılıkları ortaya çıkmakta böylece de ziraat birbirinden farklı şekillerde anlaşılabil-mektedir.

1945 yılında çıkarılan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çiftçilikle çiftçiyi şöyle tarif eder :

“Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla nebat, hayvan ve hayvan mahsulleri istihsalinde bulunmağa veya bu mahsullerin ye-tiştiricileri tarafından işlenip değerlendirilmesine çiftçilik ve bu işleri devamlı olarak yapanlara çiftçi denir.”

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun bu tarifi daha sonra çıkarılan

Gelir Vergisi Kanununun 19 ncu maddesi ile biraz daha genişletilmiş, orman mahsulleri istihali, mahsullerin yetiştiricileri tarafından muhafaza ve taşınması, dükkân ve mağaza açılmaksızın satılması, her türlü iştihsal vasıtalarının başka çiftçilerin ziraî istihsal işlerinde çalıştırılmaları da ziraat faaliyetleri arasına sokulmuştur.

Ziraat istatistiklerimizde her zaman için bir tek ölçü, bir tek tarif kullanılmış değildir. Biz ziraî nüfus dediğimiz zaman İstatistik Genel Müdürlüğü'nün son yayınladığı bir kitapçıkta (1) ziraatla ilgili meslekler olarak sayılan meslek mensuplarını anlatmak isteyeceğiz. O meslekler şunlardır :

Çiftçiler, çiftlik idarecileri ve kâhyalar; bahçıvanlar, sebze ve çiçek yetiştiricileri ve idarecileri; meyveciler, bağcılar, zeytin ve fındık yetiştiricileri, idarecileri; ziraat makine ve âletleri kullananlar; ormancılıkla ilgili meslekler; her nevi hayvan yetiştiricileri ve çobanlar; kara ve deniz avcıları ve sünger çıkaranlar; ziraat ameleleri.

Bunlar arasında ayrıca bir açıklamayı gerektiren başlıca meslek çiftçiliktir. Bunu da İstatistik Genel Müdürlüğü şöyle tarif etmektedir (2):

İster kendi arazilerinde ister başkalarından kiralanmış veya herhangi bir şekilde tasarruf edilmiş arazide ekim dikim, bakım ve yetiştirme yolu ile nebat ve hayvan mahsullerini yetiştirenler çiftçidir.

Bu tarif de açık değildir. Çeşitli anlayışlara yol açabilir. Bu bakımdan İstatistik Genel Müdürlüğü çiftçiye tayin için yukardaki tarifi tamamlayacak bir ölçü kullanmak zorunda kalmıştır :

En az iki dönüm arazide, yukardaki tarife göre, çalışanlar veya en az bir manda ineği, iki inek, on davar besleyenler (aileler) çiftçidir.

Ziraî nüfus, köylü nüfus terimleri zaman zaman birbirleri yerine kullanılır. Aslında bu ikisinin birbirinden farklı olması gerektir. Gerçekte de öyledir. Köylülerin hepsi ziraatçı olmadığı gibi şehirlerdeki nüfusun bir kısmı da ziraatçıdır. Fakat köy veya kır kavramı içindeki nüfusun en büyük çoğunluğunun (3) ziraatla uğraştığı göz önüne alınacak olursa bir

(1) 1955 Genel Nüfus Sayımı, % 10 Örnekleme ile elde edilen Türkiye neticeleri, Ankara, 1956 s. 24

(2) Tarif, İstatistik Genel Müdürlüğü Ziraat İstatistikleri Şube Müdürü B. Nafile Erus'tan alınmıştır.

(3) Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiyede Köy isimli eserin 111 nci sayfasında "ekseri Türk köylerinde çiftçi olmayan aile nisbetinin % 5'ten daha az olduğu" belirtilmektedir. 1949 köy sayımının sonuçlarını veren 6 numaralı istatistik özetinin 4 ncu sayfasındaki rakamlara göre de sadece çiftçilikten başka işler yapan köylü ailelerin köylü aileler toplamına oranı ancak % 3,5'tur.

memleketteki köylü nüfus toplamı ile zirai nüfus toplamı arasında fazla bir fark olmayacağı kabul edilebilir.

Bu noktada gene çetin bir soru ile karşılaşmak mukadderdir. Köylü nedir veya kimdir ? Bunun da açık, kullanışlı bir ölçüsü bugüne kadar bulunmamıştır. Çeşitli memleketlerde çeşitli köy ve şehir anlayışı vardır. Bu bakımdan bu konudaki istatistikleri dikkatle kullanmak gerekir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950 sayımına kadar 2,500 ve daha fazla nüfuslu belediyeler şehir sayılırken 1950 sayımında büyük şehirlerin bantlıyöleri ile 2,500 den fazla nüfuslu fakat belediye teşkilâtı olmayan meskûn yerler de şehir kavramı içine alınmıştır (4). Orta Avrupa ülkelerinin çoğunda 2,000 ve daha fazla nüfuslu bütün komünler şehir, geriye kalanlar köy sayılmaktadır (5). Türkiye'de ise genellikle idare bölümleri esasına bağlı kalınmakta, nüfusları ne olursa olsun il ve ilçe merkezleri şehir, bucak merkezleri ile köyler de köy sayılmaktadır.

Köy ile şehir arasındaki farkı nüfus azlığı veya çokluğunda görmek pratik fakat keyfi bir yoldur. Şu var ki nüfus miktarı ile köy veya şehir karakterleri arasında bir dereceye kadar bir bağlantı olduğu da şüphesizdir. Köyle şehiri birbirinden ayıran işbölümü, geçim vasıtası, genel hayat tarzı, kültür (6) gibi özellikler, genellikle, nüfus miktarına bağlıdır. Az nüfuslu topluluklarda iş bölümü gelişmemiştir, geçim kaynağı her şeyden önce z'raattır, dünya görüşü daha dar, gelenekler daha kuvvetlidir. Nüfus arttıkça durum değişmekte, şehir karakteri kendini göstermeğe başlamaktadır.

Bu incelemede biz, daha önce de belirttiğimiz gibi, zirai nüfusu "ziraatla ilgili meslekler"den geçimini sağlayan kimseler olarak alıyoruz. Köy ve şehir nüfusu ayırımında ise, genellikle, idare bölümleri esasına bağlı kalmakla birlikte zaman zaman nüfus esasını da kullanacağız. Zi-

(4) Encyclopaedia Britannica, A New Survey of Universal Knowledge, cilt 18, "Population" başlıklı makale.

(5) Dudley Kirk, Europe's Population in the Interwar Years, League of Nations, 1946, s. 13

(6) Sadun Aren, Şehirleşme Hareketleri, Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, Cilt IV, sayı 1,2 ve 3,4, s. 332, 333.

raî nüfusun bazı özelliklerini belirtmeğe çalışırken de, elde özel rakamlar olmadığı için, bazan köy nüfusu ile ilgili rakamlara başvuracağız.

III. TÜRKİYE ZİRAİ NÜFUSUNUN BAZI ÖZELLİKLERİ

A. Doğum, ölüm, artış oranları

Türkiye ziraî nüfusundaki hareketleri gösteren istatistiklerimiz yoktur. Yaklaşık bir fikir edinebilmek için genel nüfustaki hareketleri yani doğum, ölüm, tabii artış oranlarını incelemek ve bazı köylerdeki gözlemlerin sonucu olarak elde edilen rakamları kullanmak zorundayız.

Türkiye genel nüfusu ile ilgili nüfus hareketleri istatistikleri de tam değildir. 1927 den bu yana nüfusumuzdaki artıştan ne kadarının tabii olduğu doğru olarak bilinmiyor. Ancak nüfusu artıran geçici tesirler — göçmen akını, Hatay'ın ilhaki gibi — giderildikten sonra iki sayım arasındaki farktan tabii artış oranı hesaplanabilmektedir.

“Şimdiye kadar Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarında birbirinden çok farklı doğum fazlası oranları elde edilmiştir : 1927 ve 1935 sayımları arasındaki geçen sekiz senelik süre içinde doğum fazlasının yıllık ortalama oranı binde 21 idi. Bu oran 1935 ve 1940 sayımları arasında biraz eksilerek binde 16.5 olmuş, 1945 de büsbülün azalarak ilk kaydedilen oranın yarısına (% 0,105) düşmüş, fakat 1950 de birdenbire yükselip ilk devrede varılan oranı bile aşmış binde 22 ye yükselmiştir (7)”. Bu oran 1950-1955 devresinde yılda binde 30 dur.

Türkiye’de nüfusun hızla artışının sebepleri olarak bir yandan doğumların arttığı öte yandan da ölümlerin azaldığı söylenir (8). Fakat asıl sebebin ölümlerdeki azalış olması ihtimali çok kuvvetlidir. Aşağıdaki tablo bu bakımdan dikkate değer.

(7) Besim Darkot, Türkiye İktisadî Coğrafyası, İstanbul, 1955, s. 51.

İstatistik Genel Müdürlüğünün 1950 genel nüfus sayımı sonuçlarını gösteren 359 numaralı yayımının 3 ncü sayfasında gördüğümüz oranlar yukarıda yazılanlardan biraz farklı olup şöyledir: 1935 — 21.2, 1940 — 17.3, 1945 — 19.5, 1950 — 22.9.

(8) Besim Darkot, a. g. e., s. 51.

Economic Developments in the Middle East 1945-1955, United Nations, s. 2.

TABLO 1. Sıtma savaş bölgesinde müşahede edilen bazı köylerde doğum, ölüm, artış oranları

Yıllar	Doğum	Ölüm	Artış	Beş yıllık artış ortalaması
1935	44.1	20.8	23.3	17.1
1936	42.6	22.8	19.8	
1937	40.3	24.8	15.5	
1938	40.9	25.2	15.7	
1939	37.1	23.3	13.8	
1940	36.8	21.6	15.2	13.8
1941	30.6	20.1	10.5	
1942	43.3	20.1	23.2	
1943	30.1	19.7	10.4	
1944	29.2	19.0	10.2	
1945	25.8	12.3	13.5	16.7
1946	25.8	10.0	15.8	
1947	27.5	11.1	16.4	
1948	29.9	11.4	18.5	
1949	29.9	11.5	18.4	

(İstatistik Yıllığı 1953, S. 107, Tablo 65 ten)

Biraz sonra nüfusun cinsiyet bakımından dağılışını incelerken görebiz ki 1945 ten beri erkek nüfus oranı kadın oranından yüksektir. Bu da doğumların azalması ihtimalini teyid eder bir durumdur. Öyle olunca artış oranının boyuna yükselerek binde 30 a varması normal bir durum olarak kabul edilemez. Bu yükselişte yıldan yıla sayımların daha iyi, daha doğru yapılmalarının payı olsa gerektir.

Köylerimizdeki doğum, ölüm, artış oranları hakkındaki bir incelemede (9) şu tablo ile aşağıdaki hükümlere rastlanmaktadır.

(9) Ratip Yüceuluğ, Köylerimizde Doğumlar ve Ölümler, İstanbul, 1949, s. 6

TABLO 2. Bazı köylerde doğum ölüm, artış oranları

Oranlar	1945 yılında 4,085 köyde	1946 yılında 8,729 köyde	Her iki yılda müşterek kalan 3283 köyde	
			1945	1946
Doğum oranı	28.2	24.7	28.7	27.5
Ölüm oranı	15.5	11.9	15.6	13.6
Artış oranı	12.7	12.8	13.1	13.9

“ 1 — Japonya, Mısır ve Filistin hariç olmak üzere hiçbir memleketin doğum oranı köylerimizdeki doğum oranı seviyesine varmadığı,

“ 2 — Japonya, Yugoslavya, Mısır ve Romanya hariç olmak üzere diğer bütün memleketlerdeki ölüm oranlarının bizdeki ölüm oranından düşük olduğu,

“ 3 — Japonya, Filistin ve Kanada hariç olmak üzere, diğer bütün memleketlerin tabii artışlarının köylerimizin tabii artışlarından daha aşağı olduğu görülür.”

Gene aynı eserde ortalama ölüm yaşı da hesaplanmıştır (10). Sonuç şöyledir :

Ölen erkeklerin yaşları ortalama hesapla	26.9
Ölen kadınların yaşları ortalama hesapla	31.4
Ölen erkek ve kadınların yaşları ortalama hesapla	29.2

1945 ten birkaç yıl önce ortalama ölüm yaşı İngiltere'de 56.7, Romanya'da 31.4, Yunanistan'da 38, Bulgaristan'da 37, Birleşik Amerika'da 54 idi. Türkiyede çocuk ölümleri azaldıkça bu düşük ortalama ölüm yaşının yükselmiş olması gerekir. Fakat son yıllara ait rakam bulamadığımız için 1945 ten bu yana ne gibi bir değişiklik olduğunu bilmiyoruz.

B. Nüfusun cinsiyet bakımından dağılışı

Köylü nüfusun cinsiyeti hakkında bir fikir edinmek için genel nüfusun cinsiyet dağılışına bakmak zorundayız. Sayım yılları ve cinsiyet itibariyle nüfus dağılışı şöyledir :

TABLO 3. Sayım yılları ve cinsiyet itibarile nüfus

Yıllar	Erkek		Kadın		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1927	6,563,879	48.09	7,084,391	51.91	13,648,270	100.00
1935	7,936,770	49.12	8,221,248	50.88	16,158,018	100.00
1940	8,898,912	49.94	8,922,038	50.06	17,820,950	100.00
1945	9,446,580	50.27	9,343,594	49.73	18,790,174	100.00
1950	10,527,085	50.26	10,420,103	49.74	20,947,188	100.00
1955	12,248,404	50.78	11,873,374	49.22	24,121,778	100.00

(1955 Genel Nüfus Sayımı, % 10 örnekleme usulü ile elde edilen Türkiye neticeleri, S. 5, No. 2 den).

Her 100 kadına düşen erkek sayısını hesaplırsak şu tabloyu buluruz:

TABLO 4. Sayım yılları itibarıyla her 100 kadına düşen erkek sayısı.

1927	92.6
1935	96.5
1940	99.7
1945	101.1
1950	101.0
1955	103.1

Görülüyorki birbirini kovalayan savaşların kırdığı erkek nüfus uzunca bir barış devresi içinde kadın nüfus miktarına yetişmiş ve geçmiştir.

C. Nüfusun yaş grupları bakımından dağılışı

Türkiye nüfusunu ilkin üç yaş grubuna ayırarak inceleyelim.

TABLO 4. Yaş grupları (% olarak)

Yıllar	0—19	20—44	45 +
1927	48.0	36.2	15.8
1935	47.6	35.5	16.6
1945	50.0	33.5	16.4
1950	49.6	33.3	16.9
1955	49.5	33.4	16.9

(1927 rakamları İstatistik Özetleri No. 8, S. 5 ten, 1935-1955 rakamları da 1955 Genel Nüfus Sayımı örnekleme ile elde edilen neticeler, S. 8, No. 5 ten).

Türkiye nüfusunun bu yaş grupları bakımından oldukça istikrarlı olduğu görünmektedir. 1927 rakamlarının birinci ve ikinci gruplar için daha büyük oluşunun sebebi kolayca anlaşılabilir. Birinci Dünya ve İstiklâl savaşları hatırlanınca 0-19 yaş grubu oranının 1927 de 1935 tekinden daha küçük olması beklenirdi. Bu belki de istatistiklerin, yani 1927 sayımı ile ilgili rakamların, pek doğru olmamasından ileri gelmektedir. Zaten en son yayın sayılabilecek olan örneklemede 1927 rakamları yoktur.

Bu üç gruptan birincisi içinde nasıl bir dağılım olduğunu görmek için o gurubu daha küçük gruplara ayıralım.

TABLO 5. Yaş grupları (% olarak)

Yıllar	0—9	10—19	0—4
1935	31.3	16.8	16.8
1940	29.8	20.7	14.8
1945	26.9	23.0	13.1
1950	27.0	22.6	14.7
1955	29.7	19.8	16.3

Görülüyor ki Türkiye nüfusu tabandan tepeye doğru oldukça düzgün bir gelişme göstermektedir. 1950-1955 devresinde küçük yaş gruplarında görülen yükselme yakın bir gelecekte 20-44 grubuna tesir edecek nüfusu-muzdaki artış belki biraz daha hızlanacaktır. Tabii birtakım ihtiyari veya tabii önleyici etkenler işe karışmazsa.

D. Aile büyüklüğü

Köylü ailelerin şehirli ailelerden daha kalabalık olduğu bilinir. Şehirde aile küçülmeğe, karı, koca ve çocuklardan ibaret kalmağa meyillidir. Köyde ise çok zaman dededen toruna üç ayrı kuşağın aynı çatı altında toplandığı, aynı tarlaların, aynı hayvanların mahsulleri ile geçinmeğe çalıştığı görülür.

Bizde son yıllara kadar aile istatistikleri yoktu. 1950 ziraat sayımı ve daha sonraki yıllarda yapılan ziraat anketlerinde aile şu şekilde tarif edilmiştir (11) :

(11) 1950 Ziraat Sayımı, İstatistik Özetleri No. 12, s. 5

“Aile yalnız başına yaşayan bir kişi olabileceği gibi, bir evden yiyip içen ve beraber yaşayan, aynı eve hizmet eden, masraf ve kazançlarını ayırmayan iki veya daha fazla kimseler de olabilir. Aralarında kan veya evlenmeden doğan hısım ve akrabalık olsun veya olmasın bir sene gibi uzun bir zaman veya daimî olarak çalışmak maksadı ile bir aile yanına girip o hane halkı ile birlikte yaşayan hizmetçi, yavaşma, evlâhık, bekâr hizmetkâr, çiftçi, çoban, sığırtmacı, işçi, amele, bahçıvan ve makinist gibi kimseler de bu hane halkından sayılır.”

Bu aile tarifi hukuktaki aile tarifinden bir hayli farklıdır. Daha çok bir istihlal ve istihlak birliği tarifidir.

1955 Genel Nüfus Sayımının örnekleme ile elde edilen ilk sonuçlarına (12) göre idare bölümleri esasına göre şehir sayılan yerlerde yani il, ilçe merkezlerinde 1,280,570, bucak merkezleri ile köylerde ise 2,969,410 aile vardı. Bu duruma göre şehirli ailelerin ortalama büyüklüğü 5.3 köylü ailelerinki de 5.8 kişidir. Bu iki rakam ilk bakışta köylü ailelerin daha kalabalık olduğu yolundaki genel bilgilere uymaz gibi görünür. Fakat iki rakam arasındaki farkı yüzde ile ifade edersek 9 buluruz ki bu daha mânâlı olur. Aritmetik ortalamalar yerine modları karşılaştırdığımız zaman ise aile büyüklükleri arasındaki farkın çok daha fazla olduğu görülür. Nitekim şehirli aileler için mod 4, köylü aileler için de 5 kişidir. Bu da köylü ailelerin şehirlilerden % 25 oranında büyük olması demektir.

Aritmetik ortalamalar arasındaki farkın az oluşunun başlıca sebebi, bizce, bugün şehir sayılan birçok il ve ilçe merkezlerinin aslında henüz köy karakterinden kurtulamamış olmalarıdır.

E. Çalışan ziraî nüfus

İstatistik Genel Müdürlüğünün düzelterek yayınladığı son rakamlara göre ziraatla ilgili mesleklerde çalışan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus miktarı ve cinsiyeti şöyledir :

TABLO 6. Esas meslekleri ziraat olan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus

	1927	1935	1940	1945	1950	1955
Erkek	1,638,087	2,734,025	3,049,199	4,057,570	4,580,653	5,055,202
Kadın	2,551,437	2,843,752	3,356,213	3,302,279	4,390,394	4,581,088
Toplam	4,189,524	5,577,777	6,405,412	7,359,849	8,971,047	9,636,288

(1955 Genel Nüfus Sayımı, a. g. örnekleme, S. 16, No. 12 den)

15 ve daha yukarı yaşta zirai meslek sahibi nüfus toplamlarının 15 ve daha yukarı yaşta meslek sahibi genel nüfusa oranını hesaplırsak şu yüzdeleri buluruz :

TABLO 7. 15 ve daha yukarı yaşta zirai nüfusun 15 ve daha yukarı yaşta çalışan genel nüfusa oranı

1927	1935	1940	1945	1950	1955
84.1 (13)	80.1	81.3	80.6	83.6	81.0

Demek oluyor ki 15 daha yukarı yaşta ve bir meslek sahibi olan nüfusun en az % 80 ni ziraatla ilgili mesleklere mensup olanlardır. İlerde şehir ve köylerde nüfus tablosunda göreceğimiz gibi köy nüfusunun 1927 den 1955 e kadar % 76.5 ile % 71.6 arasında oynadığı, şehir sayıları bakım il ve ilçe merkezlerinin de aslında köy karakterinde olması yüzünden bu oranları daha yüksek kabul etmenin yanlış olmayacağı düşünülürse köylü nüfus oranı ile zirai nüfus oranı arasındaki bu benzerlik dikkate değer.

Çalışan zirai nüfusun işteki mevkiinin incelenmesi dikkate değer sonuçlara götürmektedir.

TABLO 8. İşteki mevki itibarile 15 ve daha yukarı yaşta zirai nüfus (1955)

	Erkek	Kadın	Toplam
İşveren	3,680	620	4,300 % 0,09
Kendi hesabına	2,289,158 %52.7	196.904 %3.9	2,486,062 % 26.6
Aile içinde ücretsiz	1,777,835 %40.9	4,721,847 %94.8	6,499,682 %69.7
Ücretli	253,506 %5.8	55,723 % 1.1	309,229 % 3.3
Meçhul	16,798	1,510	18,308

(1955 G.N.S., a.g. örnekleme, S. 42, No. 37 den. Yüzdeler Erkek, kadın ve genel zirai nüfusa göredir).

- (13) 1927 yılında oranın daha yüksek olmasının sebebi mesleksizler ve mesleği bilinmeyenler arasında ordu mensupları ve koruyucu hizmetlerde çalışanların da bulunmasıdır.

Görülüyor ki ziraatımıza aile işletmesi karakteri hâkimdir. Kendi hesabına ve aile içinde ücretsiz çalışanların bütün ziraî nüfusa oranı % 96.3 tür. Kadın ziraî nüfusun % 94.8 i aile içinde ücretsiz çalışmaktadır. İşverenler oranı ise sadece binde 9 kadardır.

Ziraatla uğraşan nüfusun esas meslek tâli grupları itibariyle dağılışı da incelenmeğe değer.

**TABLO 9. Tâli gruplar itibariyle ziraatla ilgili meslekler
15-64 yaş (1955)**

	Erkek	Kadın	Toplam
Çiftçiler, çiflik idarecileri ve kâhyalar	4,096,370 % 94.2	4,579,576 % 96.5	8,675,946 % 95.4
Bahçıvanlar, sebze ve çiçek yetiştiricileri ve idarecileri	38,635 % 0.8	48,014 % 1.0	86,649 % 0.9
Meyveciler, bağcılar, zeytin ve fındık yetiştiricileri	44,254 % 1.0	51,733 % 1.0	95,987 % 1.0
Ziraat makine ve aletleri kullananlar	5,009 % 0.1	920 % 0.01	5,929 % 0.06
Ormancılıkla ilgili meslekler	3,540 —	330 —	3,870 —
Her nevi hayvan yetiştiricileri ve çobanlar	76,670 % 1.7	33,205 % 0.6	109,875 % 1.1
Kara ve deniz avcıları ve sünger çıkarıcılar	14,538 % 0.3	260 —	14,798 —
Ziraat ameleleri	67,801 % 1.5	29,764 % 0.6	97,547 % 1.0

(1955 G.N.S., a.g. örnekleme, s. 24, No. 21 den)

Bu tabloda hemen göze çarpan şey ziraî nüfusun % 95.4 ünün çiftçilikle uğraştığıdır. Öteki ziraî meslekler son derece önemsiz bir yer tutmaktadır. Hayvan yetiştiricileri ve çobanlar oranının düşüklüğü de ayrıca dikkate değer.

F. Köylerde çiftçi ailelerin işlediği toprak miktarı

Ziraî nüfusun en büyük kısmının çiftçilikle uğraştığını gördükten sonra köylerdeki çiftçi ailelerin işledikleri ortalama toprak miktarını öğrenmek faydalı olacaktır.

1950 Ziraat Sayımı İstatistik özetinin 11 nci sayfasında işledikleri dekar sahasına göre köylerdeki çiftçi ailelerin bölünüşünü gösteren bir tablo vardır. 1952 ziraat anketinden elde edilen bu tabloya göre köylü ailelerin işledikleri arazi sahası (14) ortalama 77 dekadır. Türkiyeyi bir parça tanıyanların bu rakam karşısında şaşmamaları imkânsızdır. Çünkü 77 dekar gözlemlerle bağdaşması imkânsız derecede büyük görünmektedir. Fakat ortalama gerçekten 77 dir. Standart sapma son derece büyük olduğu için ortalamaya bakarak gerçek durum hakkında bir fikir edinmek imkânsızdır (15). Bu bakımdan mod ve medyanı kullanmak daha doğru olacaktır. Gerçekten mod 35, medyan 31 dekadır ki bu rakamlar gözlemler 77 den çok daha yakındır.

IV. YERLEŞME

A. Köyler

Türkiye nüfusunun en büyük kısmı köylerde yaşar. Köy bir idare bölümüdür. Köy Kanununun birinci maddesi şöyledir: "Nüfusu iki binden aşağı yurtlara "köy" ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara "kasaba" ve yirmi binden çok nüfuslu olanlara şehir denir. Nüfusu iki binden aşağı olsa dahi belediye teşkilâtı meşcut olan nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri kasaba itibar olunur ve Belediye Kanununa tâbidir."

Nüfus İstatistiklerimizde genellikle il ve ilçe merkezleri şehir geri kalanlar köy sayılmaktadır. Bu ölçüye göre 1927-1955 sayımlarında şehir ve köy nüfusları ile genel nüfusa oranları şöyledir :

TABLO 10. Şehir ve köylerde nüfus

Yıllar	Şehir		Köy	
	Nüfus	%	Nüfus	%
1927	3,301,000	24.1	10,347,000	75.9
1935	3,802,000	23.5	12,356,000	76.5
1940	4,346,000	24.3	13,475,000	75.7
1945	4,687,000	24.9	14,103,000	75.1
1950	5,379,000	25.6	15,568,110	74.4
1955	6,873,000	28.4	17,247,952	71.6

(1927-1945 rakamları İstatistik Yıllığı 1953, s. 60, Nl. 26 dan, 1950-1955 rakamları a.g. örneklemeden alınmıştır. Şehir hanesi bütün il ve ilçe merkezlerini içine alır).

- (14) Sahip olunan, kiralanan veya hiçbir ücret vermeden tutulan tarla, bağ, bahçe ve diğer her nevi işlenen araziyi ihtiva eder.
- (15) Standart sapma 332 dir.

Köy Kanunundaki tarife uygun olan köyler, yahut bazan söylendiği gibi muhtarlıklar, az nüfuslu topluluklardır. 1940, 1945, 1950 yıllarında ortalama köy nüfusları sırası ile 394, 413, 456 kişi idi. 1940 da köy sayısı 34, 024, 1945 te 34, 063, 1950 de de 34,252 idi.

TABLO 11. Nüfusu 0 — 500 olan köyler

Yıllar	Köy sayısı	%	Nüfus	%
1940	26,221	77.0	6,670,224	49.7
1945	25,482	74.8	6,675,435	47.4
1950	23,874	69.7	6,597,313	42.2

(1950 Umumi Nüfus Sayımı, 359 numaralı yayın, s. 52-55 ten)

Bu tabloyu tamamlamak için nüfusu 500 den fazla olan köylerin durumunu da verelim.

TABLO 12. Nüfusu 500 den fazla olan köyler

Yıllar	Köy sayısı	%	Nüfus	%
1940	7,803	23.0	6,741,018	50.3
1945	8,581	25.2	7,397,992	52.6
1950	10,378	30.3	9,032,043	57.7

Görülüyor ki Türkiyede köylerin 1950 yılı için % 69.7 si 500 den daha az nüfusludur. Müstakil muhtarlık halinde olan 150 kişiden daha az nüfuslu toplulukların 0-500 nüfuslu köyler ve bütün köylerle karşılaştırılması şu rakamları vermektedir :

TABLO 13. Nüfusu 0-150 olan köyler

Yıllar	Köy sayısı	0—500 grubuna oranı	Bütün köylere oranı	Nüfus	0—500 grubuna oranı	Bütün köylere oranı
1940	5,691	21.7	16.7	600,380	8.9	4.4
1945	4,916	19.2	14.4	522,779	7.8	1.5
1950	3,751	15.7	10.9	413,953	6.2	2.6

Köylerin küçüklüğü mesken ile işyeri arasındaki mesafenin belli bir haddi geçmemesi zaruretinden doğmaktadır. Sabahleyin tarlaya gitmek, günlük işini gördükten sonra evine dönmek zorunda olan köylü evinin mümkün olduğu kadar tarlaya yakın olmasını ister. Bazı köy evlerinin çok dağınık oluşunun sebep' de budur. Gerçekten tarlaların birbirinden uzak olduğu ormanlık bölgelerde dağınık köylere rastlanılmaktadır. Buna karşılık arazinin düz, ekilebilir arazinin bir arada olduğu yerlerde daha çok toplu köyler vardır. Bu çok küçük köylerin de aynı zarurettten doğmuş olması gerekir. Esasen bilhassa yol durumunun değişmesi, motorlu taşıtların köylere girmeğe başlaması yüzünden bazı eski yerleşme yerleri terkedilmekte yeni köyler hattâ yeni kasabalar kurulmaktadır.

Köy kuruluş yerlerinin seçiminde çok zaman için insanı şaşırtacak bir isabet vardır. Bu seçimde yol, su, iklim, arazi şartlarına uygun hareket edilmiştir. Bunda şüphesiz yüzyılların verdiği tecrübe ve sağduyunun büyük payı vardır. İşte şimdi gene aynı sağduyu birçok köylüye eski yurdunu terkettirmektedir. Yukardaki üç tablonun incelenmesi köylerin toplanma, büyüme yolunda olduğunu gösteriyor. 0-151 nüfuslu muhtarlıklar sayısındaki hızlı azalış bilhassa dikkate değer. 0-500 grubundaki köylerin gerek sayılarında gerek barındırdıkları nüfus miktarındaki azalma hızı da bir hayli yüksektir. Elimizde 1955 rakamları olsaydı belki de bu azalışın daha da hızlanmış olduğunu görecektik..

Köylerin büyümeğe doğru gidişi devlet eli ile kolaylaştırılmalıdır. Otuz, kırk evlik topluluklara medenî ihtiyaçları karşılayacak tesisleri götürmek çok güçtür. Toplanma iktisadî şartların değişmesi bakımından da önemlidir. Böylelikle kapalı ekonomiden piyasa ekonomisine doğru ilk adım atılmış olmaktadır.

Acaba köylü nüfusun şehirlere doğru akışı ne durumdadır? Şimdi bunu inceleyelim.

B. Ş e h i r l e ş m e

Bilindiği gibi köyle şehir arasında devamlı bir nüfus akışı vardır. Köy, nüfus fazlası ile şehrin işgücü ihtiyacını karşılayan bir kaynak gibidir. Şehirlerde sanayileşme başladığı, ücretler arttığı zaman köyden şe-

hire akın hızlanır. Fabrikaların kapandığı, işsizlerin sayısı arttığı, ücretlerin de düşmeğe başladığı devirlerde ise bir kısım eski köylüler gene köylerine dönerler.

Köyden şehire akının hızlanması, şehirlerin gittikçe büyüüp kalabalıklaşması şehirleşme terimi ile ifade edilir. Şehirleşmenin başlıca iki sebebi vardır. Birincisi köyün itmesi, ikincisi şehrin çekmesidir. Köyün itmesi köylü nüfusun artık eskisi kadar da karnını doyuramadığı zamanlarda kendini gösterir. Nüfusun hızla arttığı, devamlı kuraklık yüzünden ziraî masullerin azaldığı, ziraî mahsullerin para etmediği, ziraî istihsal tekniğindeki değişmelerin bir kısım ziraî işgücünü işsiz bıraktığı devirlerde köyler fazla nüfusu şehirlere doğru iter. İş imkânları ile birlikte ücretlerin de arttığı zamanlarda şehirler köylüleri çekmeğe başlar. Köyden şehire akının sebepleri arasında, önemsiz de olsa, şehir hayatının çekiciliği de sayılabilir.

Türkiyede köyden şeh' re veya tersine nasıl bir nüfus hareketi olduğunu gösterecek istatistikler yoktur. Şehir nüfuslarındaki artış temposu Türkiyenin tabii artış temposundan yüksek olduğu zaman aradaki fark köyden şehire doğru akımın varlığını ve derecesini gösterir bir ölçü olarak kullanılabilir.

1927 den bu yana şehir ve köy nüfusları oranında nasıl bir değişiklik olduğunu görmek için 10 numaralı tabloyu inceleyelim. İlk önce gözümüze çarpan şey, 1927 den 1935 e şehirli nüfus oranının 24.1 den 23.5 a düştüğüdür. Bu, bir istatistik hatası yoksa, genel iktisadî buhranın sonuncu olsa gerektir. 1935 ten sonra şehirli nüfus oldukça ağır bir tempo ile yükselmiştir. Yükseliş temposunun 1950-1955 arasında birdenbire hızlandığı görülür. Gerçekten 1935-1950 arasında 23.5 tan 25.6 ya çıkarak % 8.9 bir artış gösteren şehirli nüfus oranı 1950-1955 arasında 25.6 dan 28.4 e çıkarak % 10.9 artmıştır.

Ziraî veya köylü nüfusun köyden şehire akını hakkında daha doğru bir fikir edinebilmek için idare bölümleri esas ile nüfus esasını birlikte kullanmalıyız. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi nüfusları 500 veya 1,000 i geçmeyen birçok ilçe merkezi, yukardaki hesapta, şehir sayılmıştır. Bunlar kendilerine hangi ismi verirsek verelim aslında köydürler. Bu bakımdan aşağıdaki tablolar daha doğru bir fikir verebilir.

TABLO 14. Nüfusu 0 — 10,000 olan şehirler (il ve ilçe merkezleri)

Yıllar	Şehir sayısı	Nüfus	Şehirler nüfusuna oranı	Genel nüfusa oranı
1927	317	1,064,961	32.2	7.7
1935	323	1,118,445	29.4	6.9
1940	337	1,143,262	25.7	6.4
1945	361	1,245,207	26.5	6.6
1950	381	1,349,058	25.6	6.4
1955	423	1,574,159	22.9	6.4

(1927-1950 rakamları İstatistik Yıllığı 1953, s. 60, No. 26 dan, 1956 rakamları da 1955 Genel Nüfus Sayımı telgrafla alınan ilk neticelerden).

TABLO 15. Nüfusu 10,000 den fazla olan şehirler (il, ilçe merkezleri)

Yıllar	Şehir sayısı	Nüfus	Şehirler nüfusuna oranı	Genel nüfusa oranı
1927	66	2,236,085	67.8	16.3
1935	80	2,684,197	70.6	16.6
1940	96	3,202,987	74.3	17.9
1945	98	3,441,895	73.5	18.3
1950	104	3,910,590	74.4	18.6
1955	135	5,289,667	77.1	21.9

(Rakamların kaynağı için TABLO 14 e bak).

Görülüyor ki nüfusları 0 — 10,000 arasında olan şehirler nüfusunun hem bütün şehirler nüfusuna hem de genel nüfusa oranları devamlı olarak düşmektedir. Buna karşılık 10,000 den fazla nüfuslu şehirlerin oranları ise gene devamlı olarak yükselmektedir. Şu halde daha çok zirai karakterde olan küçük şehirlerin gelişemedikleri fakat daha çok sınaî ve ticarî karakterdeki büyük şehirlerin ise hızla çoğalıp, kalabalıklaştıkları iddia edilebilir. 10,000 den yukarı nüfuslu şehirler nüfusunun genel nüfusa oranındaki en hızlı yükseliş gene 1950-1955 devresindedir. 1927-1950 devresinde 16.3 den 18.6 ya yükselmekle % 14.1 artarken 1950-1955 devresinde 18.6 dan 21.9 a yükselerek % 17.7 artmıştır.

Şehirleşme hareketlerini daha açık olarak görmek için 20,000 den fazla nüfuslu şehirleri de iki ayrı grupta inceleyelim.

TABLO 16. Nüfusu 20,000 ile 100,000 arasında olan şehirler

Yıllar	Şehir sayısı	Nüfus	Şehirler nüfusuna oranı	Genel nüfusa oranı
1927	26	855,562	25.9	6.2
1935	34	1,072,489	28.1	6.6
1940	37	1,314,197	30.2	7.3
1945	35	1,236,192	26.3	6.5
1950	37	1,336,711	24.8	6.3
1955	50	1,976,778	28.7	8.1

TABLO 17. Nüfusu 100,000 den fazla olan şehirler

Yıllar	Şehir sayısı	Nüfus	Şehirler nüfusuna oranı	Genel nüfusa oranı
1927	2	844,781	25.5	6.1
1935	3	1,034,827	27.1	6.3
1940	3	1,134,953	26.0	6.3
1945	4	1,386,446	29.5	7.3
1950	5	1,735,117	32.9	8.2
1955	6	2,406,250	35.0	9.9

(Rakamların kaynağı için TABLO 14 e bak.)

Son iki tablonun birlikte incelenmesi 1927 den bu yana 100,000 den yukarı nüfuslu şehirlerin çok daha hızlı geliştiklerini gösterir. 20,000-100,000 arasındaki şehirler nüfusunun genel nüfus içinde tuttuğu yer 1927 de 6.2 iken 1955 te 8.1 olmuştur. Bu, % 30.6 bir artış demektir. Buna karşılık 100,000 den yukarı şehirlerin genel nüfus içinde tuttukları yer ise 1927 de 6.1 den 1955 de 9.9 a çıkmıştır ki bu da % 62.6 bir artış ifade eder. Aradaki fark gerçekten büyüktür.

Şu halde Türkiyede bilhassa son beş yıl içinde hızlanan bir şehirleşme hareketi vardır. Bu hareket küçük şehirlerin kalabalıklaşmasından çok zaten kalabalık olan bazı şehirlerin daha da büyümesi şeklinde kendini gösteriyor. Acaba bunun sebebi nedir ?

1950 öncesi için durum 1950-1955 arasındakinden farklı olduğuna, iki

devre arasında şehirleşme temposu bir hayli sür'at farkı gösteriğine göre iki devre için sebeplerin de farklı olması ihtimali vardır.

1927-1950 devresi Türkiye'nin yeni yeni sanayileşmeğe başladığı bir devredir. Bu devre içinde kendini gösteren ağır tempolu şehirleşmenin asıl sebebi olarak şehrin çekmesi kabul edilebilir. Fakat 1950 den sonra köylerin itmesinin şehirlerin çekmesinden çok daha fazla olduğunu gösteren işaretler vardır.

Bu arada ilk akla gelen ziraî istihsal tekniğindeki değişikliktir. 1948 den sonra ziraatta makine kullanılması yayılmağa başlamış 1952, 1953 yıllarında makine sayısı en yüksek haddine çıkmıştır. Makineleşmenin bir kısım ziraî işgücünü işsiz bıraktığı muhakkaktır. Siyasal Bilgiler Fakültesinin 1954 yılında yayınladığı bir ankette 1952 yılına ait bazı rakamlar vardır (16). Bu rakamlara göre 1948-1952 arasında örneğe dahil köyler nüfusunun binde 82 si kasaba veya şehre göçmüştür. O devrede köyler arasında da bir göç başlamıştır. Toprağa ve geleneğine bağlı köylünün mücadele etmeden köyünü terketmeyeceği düşünülürse 1952 den sonra köyden şehre akının, makineleşme yüzünden, hızlanmış olması tabii görülebilir. Fakat burada bir noktayı gözden uzak tutmamak gerekir. O da makineleşmenin 1953 ten sonra, dış ticaret imkânlarımızın daralması yüzünden, duraklamasıdır. Gerçekten yeteri kadar teknik bilgisi ve görgüsü olmayan köylünün elinde normal süresinden daha önce eskijen, arızalanan bir çok traktör ve diğer ziraat makineleri yedek parçasızlık yüzünden bir kenara çekilmiştir. Fakat hiç şüphesiz ziraatta makineleşme bir kısım köylüyü şehirlere itmiştir.

İkinci ihtimal ekilebilir toprakların, bugünkü istihsal tekniği altında, artık ziraî nüfusu daha güç besleyebilir hale gelmekte olmasıdır. Gerçekten son yıllarda bu fikri savunanlar olmuştur. Profesör Besim Darkot bunlardan biridir. Ona göre "...ziraî topraklar üzerindeki nüfus yoğunluğunun büyük rakam olması, hiç değilse bazı ekim alanlarında toprağın besleyebileceği nüfusun son sınırlarına yaklaşmış bulunduğunu gösterir" (17). Profesör Darkot bu sonuca varırken Türk'ye topraklarının faydalanma bakımından bölünüşünü resmî istatistiklere dayandırmış görünür (18). Oysa o rakamların yanlış yani Türkiye'nin işe yarar topraklarının daha az olması ihtimali vardır. Yayınladığı bir makalede bu konuyu işleyen

(16) Türkiye Ziraî Makinalaşma, Ankara, 1954, s. 133

(17) Besim Darkot, Türkiye İktisadî Coğrafyası, İstanbul, 1955, s. 49

(18) Besim Darkot, a. g. e., s. 68

Profesör Dr. Hâmit Sadi Selen'in kanaati budur (19). Ziraî yoğunluğun artması şehirleşmeyi hızlandıran sebeplerden biri olabilir.

Üçüncü bir ihtimal 1950-1955 devresinin son iki yılının şiddetli kuraklık yılları olması yüzünden bir kısım ziraatçı nüfusun şehirlere göçmesidir.

Son ve en az ötekiler kadar kuvvetli bir ihtimal vardır. Bu da ziraî mahsul fiyatlarının 1950 den bu yana artmadığı hattâ reel olarak azaldığı gerçeğinin düşündürdüğü bir durumdur. Fiyatların hızla yükseldiği bu enflasyon devrinde bilhassa hububat fiyatlarının 1950 seviyesinin pek az üstüne çıkması yani reel olarak azalması da muhakkak ki bir kısım ziraî nüfusu şehirlere itmiştir.

1950-1955 devresinde şehirleşmenin hızlanması şehirlerin çekmesi ile izah edilemez. Çünkü bu devrede ücretler de reel olarak düşmekte idi. Şehirlere gelen köylü nüfusun oralarda buldukları hayat şartları son derece kötü idi. Ne olursa olsun bir iş bulmak isteği onları şehirlere çekmiş olmalıydı. Ankara, İstanbul, İzmir gibi birkaç büyük şehirde gecekondu semtlerinin sefaleti ve bu semtlerde yaşayan insanların çokluğu hatırlanacak olursa son beş yıllık devre içinde şehirleşme temposundaki artışın sebebinin köylerin itmesi olduğu kabul edilecektir.

V SONUÇ

Türkiyede nüfus hızla artmaktadır. Bu artış önümüzdeki yıllarda bir miktar hafiflese bile gene de dünyanın en yüksek artış oranlarından biri olmaktan çıkmayacaktır.

Nüfus artışı ziraî nüfus yoğunluğu da artıracaktır. Oysa bugün için bile bir ziraî nüfus fazlasından şikâyet edilebilir. Bu durum ilerde daha da ağırlaşacağına göre büyük şehirlerin anormal bir şekilde kalabalıklaşması, gecekondu semtlerinin daha fazla yayılması kaçınılmaz bir şey olacaktır.

O halde yapılacak şey ilkin genel iktisadî şartları düzeltmek yolunda gayret sarfetmektir. Böylece bazı kimseler için yeni iş sahaları açılacaktır.

Sonra ziraî istihsalde verimi artırmak için çalışılmalıdır. Hem hektar başına hem de ziraî nüfus başına istihsal artırılmalıdır. Nüfus başına istihsalin artırılması fazla ziraî işgücünün ziraattan çekilmesi demek olduğuna göre bu fazla nüfus için iş imkânları hazırlamak gerekecektir. Bu da uygun bir endüstrileşme ve yatırım politikası takip edilmesine bağlıdır.

(19) Hâmi Sadi Selen, Toprak Servetimiz, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül 1954, cilt IX, Sayı 3, s. 47-58